

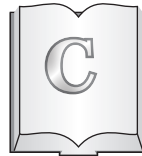
Олена КОЛОМІЄЦЬ

УДК 159.923

АГРЕСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ВРОДЖЕНА І НАБУТА (СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ)

© Коломієць О. Г., 2011

Ключові слова: агресія, агресивність, особистість, освіта, виховання.

Серед чинників індивідуального ризику є багато таких, які зумовлені біологічною схильністю до формування агресивної поведінки особистості. Родові травми, а також порушення пренатального розвитку нерідко є причинами підвищеної чутливості, емоційної неврівноваженості та психічної слабкості дитини. На цьому ґрунті частіше виникають її конфлікти з оточуючими, отже, ймовірність агресивної поведінки також підвищується. Спадкові порушення, наприклад наявність зайвої Y-хромосоми у хлопчиків, також впливають на схильність до агресивної поведінки. Серед інших спадкових детермінант називають гормони (підвищений рівень тестостерону), травми та органічні захворювання мозку, наприклад черепно-мозкова травма, епілепсія, пухлина мозку. В деяких випадках формується розлад особистості по органічному типу. Серед його симптомів – емоційні порушення у вигляді дратівливості, спалахів гніву й агресії. Психічні захворювання ще в дитячому і підлітковому віці також підвищують вірогідність агресивної поведінки (дитячий аутизм, шизофренія та ін.).

Більшість дітей не мають психічних розладів та аномалій розвитку [7; 11; 12].

За даними наукових досліджень, причинами підвищеної чутливості, емоційної неврівноваженості та психічної слабкості дитини, що нерідко призводить до становлення її агресивної поведінки, є як біологічна схильність, так і вплив сімейних чинників. Серед них, зокрема: конфліктність у родині, неприйняття дітей батьками, неповага до особистості дитини та низка інших.

Водночас усі діти різняться за типологічними властивостями нервової системи.

Властивості нервової системи визначають темперамент людини – динамічну складову її психічного життя. Дослідження дітей першого року життя дають змогу зробити висновок, що в перші місяці життя провідну роль відіграють такі чинники, як пренатальні умови та особливості пологів. Генетично задана індивідуальність у сфері динамічних характеристик (тобто темпераменту) виявляється приблизно з 9-місячного віку. Фахівці дослідили синдром важкого темпераменту, ознаками якого є: низька ритмічність, переважання негативного настрою, слабка реакція, погана адаптивність і висока інтенсивність реакцій. Виявилося, що цей синдром стійкий у перші роки життя, він також корелює з наступними порушеннями поведінки й агресивною поведінкою. До інших чинників ризику можна віднести підвищену рухову і загальну активність дитини, потребу в підвищеній емоційній стимуляції, прагнення підносити себе і т. ін.

На думку більшості фахівців, одним із джерел вияву агресивності у дітей і підлітків як форми поведінки з відхиленнями є сім'я. Форми вияву агресії в сімейних відносинах дуже різноманітні: пряме фізичне або сексуальне насильство, холодність, образи, негативні оцінки, придушення особистості, емоційне неприйняття дитини. Члени сім'ї можуть демонструвати агресивну поведінку самі або підкріплювати небажані дії дитини, наприклад висловлюючи гордість її перемогою у бійці.

На становлення агресивної поведінки дитини впливають різні сімейні чинники, скажімо, конфліктність або неадекватний стиль сімейного виховання. Приміром, батьки, які застосовують край суворі покарання, які здійснюють надмірний контроль (гіперопіка) або, навпаки, не контролюють заняття своїх дітей (гіпоопіка), частіше стикаються з агресією і непослухом. Існує думка, що виражений негативний вплив на дитину справляє агресія батька стосовно матері (фізичне насильство чи моральне приниження).

Дані досліджень А. Бандури і Р. Уолтерса свідчать, що батьки агресивних підлітків висували менші вимоги до їхніх досягнень і менше обмежували в дитинстві [6]. Хлопчики з агресивною поведінкою були більше прив'язані до матерів, ніж до батьків. Батьки агресивних підлітків частіше спираються на методи примусу, а батьки дітей з нормальною агресією ширше використовують методи розвитку внутрішнього самоконтролю, наприклад переконання. Батьки агресивних хлопчиків нерідко характеризуються різкістю і тенденцією часто карати дітей, тоді як матері – невибагливістю, низькою загальною узгодженістю вимог і недостатньою сердечністю взаємин. Агресивні хлопчики менше ідентифікуються зі своїми батьками, вони частіше відповідають їм своїм критичним і ворожим ставленням. Усе це ускладнює засвоєння батьківської системи цінностей і виконання їхніх вимог [5; 7; 9; 10].

Говорячи про зв'язок між соціалізацією підлітків та їхніми сімейними умовами, можна виділити три особливості щодо поведінки дитини: її готовність установлювати залежні (інгтивно-особистісні) відносини, ступінь розвитку відповідальності, силу мотивації до агресії. Сім'я має створити «мінімальні умови» ефективної соціалізації. Першою важливою умовою є стимулювання мотивації прихильності, за допомогою якої дитина навчається викликати до себе інтерес, увагу і схвалення оточуючих [3]. Друга необхідна передумова – соціалізація «у формі послідовних вимог і обмежень» (за умови, що батьки самі поділяють соціальні норми). Навпаки, ворожі форми поведінки закладаються в сім'ї в результаті фрустрації потреби в батьківській любові, постійного застосування покарання (його переваги над методами заохочення бажаної поведінки), неузгодженості вимог з боку батьків, демонстрування ними агресії.

Таким чином, відповідно до «теорії асоціальної агресії» агресивна поведінка дитини, перш за все, пов'язана з нестачею ніжної турботи і прихильності з боку одного чи обох батьків. Фрустрація прихильності призводить до виникнення в дитини пос-

тійного відчуття ворожості, оскільки вона розвивається, наслідуючи значущих для неї дорослих (у тому числі їхні емоційні вияви). Настанови й поведінка, які розвинулися в дитини у відносинах з батьками, в подальшому переносяться на інших людей (однокласників, учителів, подружжя). Якщо проявам агресії до конкретних людей покласти край (або унеможливити в силу інших причин), то агресія може спрямовуватися на новий, «більш безпечний» (доступний) об'єкт.

Неприйняття дітей батьками – одна з базових причин агресивності. Напади агресивності властиві для небажаних дітей. Деякі батьки бувають не готові до дитини, однак аборт за медичними показаннями небажаний, і дитина все-таки з'являється на світ. Хоча батьки можуть не говорити дитині прямо, що вона неочікувана і небажана, та розуміє це, бо «зчитує» інформацію з жестів та інтонації батьків. Такі діти намагаються будь-якими способами довести, що мають право на існування, що вони хороші. Прагнучи завоювати таку бажану батьківську любов, вони, як правило, роблять це достатньо агресивно.

Філософський вимір цієї проблеми серед іншого полягає в тому, чи мають право батьки на аборт, чи ні. Адже, беручи до уваги той факт, що «небажані» і, зрештою, надміру агресивні діти часто не можуть повноцінно інтегруватися в суспільство, роль їхнього виховання має перебирати на себе саме суспільство [1; 6; 8; 12].

Байдужість або ворожість з боку батьків. Дуже важко буває дітям, батьки яких байдуже, а то й вороже ставляться до них. З дитинства у таких дітей складається враження, що навколишній світ агресивний саме до них.

Руйнування емоційних зв'язків у родині. До підвищеної агресивності дитини може призвести руйнування позитивних емоційних зв'язків як між батьками та дитиною, так і між самими батьками [11 – 13]. Коли між подружжям відбуваються постійні сварки, життя в такій сім'ї стає для дитини справжнім випробуванням. Особливо якщо батьки використовують дитину як

аргумент у суперечах між собою. Часто дитина намагається примирити батьків. Зрештою, вона або живе в постійній напрузі, страждаючи від нестабільності і конфлікту між двома найближчими людьми, або черствіє душею і набуває досвіду використання ситуації у власних цілях, щоб мати якомога більше вигоди для себе. Нерідко такі діти виростають вправними маніпуляторами і думають, що увесь світ їм завинив. Відповідно, будь-яка ситуація, в якій вони самі мають щось зробити для світу або чимось пожертвувати, сприймається неадекватно, з різкими виявами агресивної поведінки.

Неповага до особистості дитини. Агресивні реакції можуть бути спричинені некоректною і нетактовною критикою, образливими і принизливими зауваженнями – загалом усім тим, що здатне пробудити не тільки гнів, а й відверту лють у дорослого, не кажучи вже про дитину. Неповага до особистості дитини і зневага, висловлена публічно, породжує в неї глибокі й серйозні комплекси, викликає невпевненість у власних силах.

Надмірний контроль або відсутність його. Надмірний контроль за поведінкою дитини та її власний надмірний контроль над собою не менш шкідливі, ніж повна відсутність такого. Стримуваний гнів, як джин із пляшки, в якийсь момент обов'язково вирветься назовні. І його наслідки, з погляду стороннього спостерігача, будуть тим страшнішими і неадекватнішими, чим довше він накопичуватиметься.

Надлишок або нестача уваги з боку батьків. Коли в сім'ї дитині приділяється надмірна увага, вона стає розбещеною і зникає до того, що її примхам завжди потурують [12; 13]. Прагнення батьків догодити малюкові і попередити кожне його бажання обертається проти них. Якщо батьки не виконують чергової примхи такого дитячі, вони отримують у відповідь спалах агресії. Діаметрально протилежна природа агресії у дітей постійно зайнятих батьків. Їхня агресія – це спосіб привернути до себе будь-які, нехай навіть негативні вияви батьківської уваги, якої діти так потребують. Тут діє принцип: «краще нехай покарає, ніж не помітить».

Заборона на фізичну активність. Часто спалахи агресивної поведінки дитини на пряму спровоковані настановами або заборонами дорослих. У дитячому садку активна дитина часто стає об'єктом скарг з боку інших дітей, їхніх батьків і вихователів.

Відмова у праві на особисту свободу. Як тільки дитина починає усвідомлювати своє «Я», вона розділяє світ на «своїх» і «чужих», відповідно, і навколишні предмети стають для неї «своїми» і «чужими». Починаючи з цього моменту, дитині потрібне власне місце під сонцем і впевненість у недоторканності всього того, що належить особисто їй. Багато батьків помилково вважають, що в дитини не може бути від них секретів, забуваючи про те, що їм самим таке втручання навряд чи сподобалося б. Дитині необхідна свобода, щоб вона навчилася самостійно приймати рішення і відповідати за них. Однак, окрім свободи, у ній так само потрібно розвинути певні моральні норми і межі, аби вона могла вибудувати свій внутрішній моральний кодекс [11].

Підсвідоме очікування небезпеки. Часто до психологів з проханнями допомоги звертаються батьки малюків з надмірними виявами абсолютно невмотивованої агресивності. В бесідах з батьками цих дітей з'ясовуються деякі загальні для всіх випадків факти. Найчастіше мати дитини під час вагітності не відчувала достатньої захищеності, надмірно тривожилася і переживала за себе і за свою майбутню дитину. Всі ці відчуття передавалися дитині, і вона народилася, не маючи базової впевненості в безпеці світу. Тому дитина весь час підсвідомо очікує нападу, бачить у всьому потенційну небезпеку і намагається захиститися від неї як може і як уміє. Така дитина здатна

відповісти агресією на несподіваний дотик, навіть на дуже доброзичливе ставлення [2; 13; 14].

Підвищена агресивність може бути криком про допомогу, за яким часом стоять непідробне горе і справжня трагедія. Іноді поведінка дитини диктується страхом. Перелякана людина здебільше мислить і діє неадекватно ситуації. Коли дитина налякана, вона іноді перестає розуміти, хто їй друг, а хто – ворог.

Коли батьки зайняті собою або з'ясуванням власних стосунків, а дитина живе сама по собі, у неї може виникнути невпевненість у власній безпеці [4]. Вона починає бачити небезпеку навіть там, де її немає, стає недовірливою і підозрілою. Сім'я і дім не дають їй необхідного ступеня захисту і гарантії стабільності. А результатом стає демонстрована будь-коли і будь-де агресивність, що виникає або від невпевненості в собі, або від почуття страху і очікування нападу. Дитина психологічно «закривається» і завмирає від страху. У відповідь на безневинне: «Сьогодні погана погода» виклично відповість: «Ну і що?!». Якщо батьки піддадуться на виклик, то програють обое. Головне в такій ситуації – переконати дитину в тому, що на неї ніхто не нападає і, отже, можна сховати «колючки» і розслабитися.

Агресивна реакція може бути пов'язана і з особистісними рисами дитини, її характером і темпераментом або провокуватися її особистим досвідом [12]. Є й інші мотиви (причини) вияву агресивності особистості. Їх вивчення – одне з основних завдань сучасної педагогічної теорії, оскільки це важливо для розуміння людино (дитино)-центризму.

Література

1. **Гайдамашко І. А.** Агресія як механізм психологічного захисту підлітків у конфліктних ситуаціях / І. А. Гайдамашко // Профес. підготовка пед. кадрів в умовах інновац. перебудови укр. націон. освіти: сучас. стан, проблеми, перспективи розвитку. – Хмельницький, 2007. – С. 246 – 248.
2. **Ілляшенко Т.** Дитяча агресія – що це? / Т. Ілляшенко // Початк. шк. – 2006. – № 1. – С. 9 – 11.
3. **Мізерна О. О.** Підліткова агресивність та акцентуації характеру / О. О. Мізерна // Актуальні проблеми психології. – К.: Міленіум, 2004. – Т. – С. 64 – 68.
4. **Сопрун І. П.** Прояв агресивності в дітей, що виховуються в різних соціальних умовах / І. П. Сопрун // Наука і освіта. – 2003. – № 5 – 6. – С. 51 – 53.

5. Агрессия у детей и подростков: Учеб. издание / Под ред. Н. М. Платоновой. – СПб.: Речь, 2006. – 336 с.
6. **Бандура А. В.** Подростковая агрессия / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М.: Апрель Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 508 с.
7. **Бандура А.** Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М.: Апрель Пресс; ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.
8. **Волянская Е. В.** Социализация агрессии в подростковом возрасте: социологический анализ агентов и механизмов / Е. В. Волянская // Методологія, теорія та практика соціолог. аналізу сучас. сус-ва: Зб. наук. пр. – Харків: вид-во Харків. Націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. – С. 558 – 562.
9. **Кон И. С.** Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение. – 1989. – 256 с.
10. **Крэйхи Б.** Социальная психология агрессии / Б. Крэйхи – СПб.: Питер, 2003. – 336 с.
11. **Панасенко Д. П.** Программа снижения агрессивности подростков в рамках системы современного школьного образования / Д. П. Панасенко // Наука і освіта. – 2003. – № 4. – С. 34 – 35.
12. **Паренс Г.** Агрессия наших детей / Г. Паренс; пер. с англ. – М.: Форум, 1997. – 160 с.
13. **Раттер М.** Помощь трудным детям / М. Раттер; пер. с англ. – М.: Просвещение, 1987. – 236 с.
14. **Смирнова Е. О.** Психологические особенности и варианты детской агрессивности / Е. О. Смирнова, Г. Р. Хузеева // Вопр. психологии. – 2002. – № 1. – С. 17 – 25.

Резюме

• *Вроджена і набута агресивність розглядаються як становлення агресивної поведінки особистості. Зазначається, що неприйняття дитини батьками або недостатня прихильність одного з батьків можуть бути причиною агресивної поведінки дитини.*

• *Врожденная и приобретенная агрессивность рассматриваются как агрессивное поведение личности. Отмечается, что неприятие ребенка обеими родителями либо недостаточное расположение одного из них могут быть причиной агрессивного поведения ребенка.*

• *The congenital and acquired aggressiveness are treated as offensive behavior of a personality. It is pointed out that lack of acceptance by one of the parents can cause the aggressive behavior in their child.*